

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

Materiyanın varlığının obyektiv və onun dərk edilməsinin mümkün olduğunu hesab edən akademik Heydər Hüseynov bununla bağlı fikirlərini daha çox Mirzə Fətəli Axundovun materialist görüşlərinə əsasən təhlil etmişdir. O, Axundovun materialist görüşləri çərçivəsində hərəkət, məkan və zaman problemlərinə də toxunmuşdur. Əvvəlcə, hərəkətdən bəhs edən Hüseynov yenə də Axundova istinadən yazırdı ki, inkişaf bir haldan digər hala keçid, əvvəlki halın məhvi və başlanğıc vəziyyətdə qayıtma deməkdir: "Axundov metafizik inkişaf prinsipi konsepsiyasının tərəfdarı idi ki, buna əsasən inkişafı artırma, azalma və təkrar kimi baş verir. Axundov hərəkəti materiyanın ayırımıdır, lakin hərəkəti yalnız materiyanın mexaniki yerləşməsi kimi başa düşür".

Zaman və məkan probleminə gəlincə, Hüseynova görə, Axundov burada da kainatın nə başlanğıcı, nə də sonu var, o vahid və tam varlıqdır prinsipindən çıxış edib: "Bu, heç bir xarici səbəbə olmayan varlıqdır. Kainat heç bir xaliqin olması tələb etməyən, heç bir xarici qüvvəyə ehtiyacı olmayan və özünün daxili qanunları üzrə inkişaf edən obyektiv varlıqdır. M.F.Axundov israr edir ki, kainatı guya, yaradana inam, yəni Allaha etiqad nə isə uydurulmuş, mövcud olmayan bir şeyə inam deməkdir".

Hüseynov daha çox o məsələnin üzərində dayanırdı ki, Axundov sonsuz kainatın yaradılması üçün heç bir o dünyalıq qüvvənin lazım olmadığını, onun hər hansı xaici qüvvələrdən asılı olmadığını və dünyanın özünün daxili qanunları üzrə inkişaf etdiyini israr edən materialistlərin nöqtəyi-nəzərinə qətiyyətlə qoşulmuş, həyatın yaranması və inkişafının materialistcəsinə izahını vermişdir: "Yeni nəsillərin yaranması, onların böyüməsi və inkişafı və nəhayət, külə dönməsi, həmçinin su, hava və digər amillərin mövcudluğu şəraitində bitkilərin inkişafı və əmələ gəlməsi, bitkilərin böyüməsi, bar verməsi, quruması, çürüməsi və torpağa çevrilməsini o, kainatın obyektiv qanunu hesab edir". 3 O, daha sonra yazırdı: "Materialist fəlsəfəsinin bütün müddəalarına sadıq qalaraq, Axundov dünyanın vahid və bütöv, tam olduğunu hesab edərək, isbat edir ki, kainatdan əvvəl heç nə mövcud olmayıb və ondan sonra heç nə olmayacaq, çünki onun varlığı sonsuzdur. Allahı ilk səbəb qəbul edən din tərəfdarlarının nöqtəyi-nəzərini zəka ilə bir araya sığmayan uydurma, cəfəngiyat sayır. Din tərəfdarlarının Allahın dünyanı yaradması haqda iddiasına cavab verərək, o bəyan edir ki, belə olduğu halda Allahın da yaradılması üçün başqa bir məxluqun

olması zəruridir, bu sonuncunun mövcud olması üçün isə başqa bir məxluqun olması gerəkdir və beləliklə, ilk səbəblərdən ibarət sonsuz silsilə alınır ki, bu da mümkün deyil. Dərin təhlil vasitəsilə məxluqların varlığının səbəbi kimi Allahın mövcudluğu ehtimalının mənasız olduğunu sübut edərək, Axundov mövcudatın obyektiv varlıqdan ibarət əsas olduğunu qəbul edir, insanın bu obyektiv varlığın, yeni təbiətin məhsulu olduğunu hesab edir və bununla da bu məsələdə düzgün, materialist mövqə tutur".

Deməli, burada əsas Yaradıcı Qüvvə ilə bağlı dörd tezis ortaya çıxır:

1. Gözlə görünən Kainat (Təbiət) sonsuz və əbədidir, yəni nə əv-

ət) olduğu kimi, insanların, cəmiyyətlərin ümumiləşdirilmiş adı da İnsan (Adam)dır. Deməli, üç ilahi qüvvə: Kainat, Yaradan, İnsan arasında bir mübarizə gedir və son esrlərdə İnsan Kainat və Yaradanla mübarizədə qalib kimi görünür. Son esrlərdəki fəlsəfi, dini-mistik təlimlərin çoxunda, o cümlədən markizimlərdə də məhz İnsan üstünlüyü ön plandadır.

Bizcə, Hüseynov da Axundovun görüşlərini tədqiq edərkən daha çox İnsan Yaradan deyil, İnsan Kainat (Materiya, Təbiət) münasibətlərinə üstünlük vermiş, bu zaman da Sovet insanının-kommunist cəmiyyətinin hər şey üzərində ağıqlığını marksist fəlsəfə əsasında izah etməyə çalışmışdır. O, yazırdı:

Heydər Hüseynovun dünyagörüşündə maarifçilik və milli fəlsəfə

vəli var, nə də sonu olacaq,

2. Gözlə görünməz Yaradan sonsuz və əbədidir, yəni nə əvvəli var, nə də sonu olacaq

3. Eyni zamanda, birlikdə həm Kainat, həm də Yaradan sonsuz və əbədidir, yeni hər ikisinin nə əvvəli var, nə də sonu olacaq

4. Kainat, Yaradandan başqa üçüncü bir qüvvə gözlə görünən maddi (fiziki) və gözlə görünməyən (ruhi) İnsan da sonsuz və əbədidir, yeni onun da nə əvvəli var, nə də sonu olacaq ("İnsan" kimdir? Onları niyə irqlərə, millətlərə və dinlərə bölünür?).

Maraqlıdır ki, zaman-zaman yalnız Kainat (Təbiət), Yaradan deyil, İnsan da ilahiləşdirilmişdir. İnsan gah Təbiətlə, gah da Yaradanla eyniləşdirilmişdir. Hətta, İnsan deyilən varlığı Kainat və Yaradan-

"Zaman və məkan problemini həll edərkən, Axundov zaman və məkanı materiyanın obyektiv mövcudluq formaları sayaraq, obyektiv varlığın zaman və məkan xaricində mövcudluğunun mümkün olmadığını qeyd edir. Materializm varlığın obyektivliyini təsbit edərək, zaman və məkanın obyektivliyini qəbul edir".

Deməli, materiya əbədi olduğu üçün zaman və məkan da bu əbədiyyətin daxilində obyektiv şəkildə mövcuddurlar. Çünki zaman və məkanın materiyanın ayrılmaz olduğunu, həmçinin materiyanın mövcudluğunun yalnız zaman və məkan daxilində mümkün olduğunu qəbul edilməsi yalnız Axundov fəlsəfəsinin deyil, Hüseynovun da baxışlarının əsas cəhətlərindən biri idi. Hüseynov yazırdı: "Bu cəhət

Hüseynov da Axundovun görüşlərini tədqiq edərkən daha çox İnsan Yaradan deyil, İnsan Kainat (Materiya, Təbiət) münasibətlərinə üstünlük vermiş, bu zaman da Sovet insanının-kommunist cəmiyyətinin hər şey üzərində ağıqlığını marksist fəlsəfə əsasında izah etməyə çalışmışdır. O, yazırdı: "Zaman və məkan problemini həll edərkən, Axundov zaman və məkanı materiyanın obyektiv mövcudluq formaları

sayaraq, obyektiv varlığın zaman və məkan xaricində mövcudluğunun mümkün olmadığını qeyd edir. Materializm varlığın obyektivliyini təsbit edərək, zaman və məkanın obyektivliyini qəbul edir"

dan da üstün ali pilləyə qaldıran dini-mistik, fəlsəfi təlimlər belə olmuşdur. Bizcə, marksizm təlimində də İnsanın, daha doğrusu ayrı-ayrı insanların bütünü olan Cəmiyyətin ilahiləşdirilməsi ön plana çıxmışdır. Məsələn, deyək ki, Misirdə əsas söz sahibi Yaradan səviyyəsində ölçülən Firon-İnsandırsa, Sovet Rusiyasında isə "Sovet Xalqı", ya da Sovet Cəmiyyətidir. Ancaq əsil həqiqətdə isə Sovet Rusiyasında da əsas söz sahibi Baş Kommunist-İnsan idi. Deməli, Kainat və Yaradanla yanaşı, üçüncü əsas qüvvə ilahiləşdirilmiş İnsandır. Sadəcə, burada İnsan-Cəmiyyət bütünlüyünü görmək lazımdır. Başqa sözlə, İnsan-Cəmiyyət ilahiliyinin özü də bir sintezdir. Belə ki, müxtəlif xalqların inanclarında çoxallahlıq, çoxtəbiətlik olduğu kimi, çoxinsanlıq da təbi bir haldır. Əslində isə allahların, təbiətlərin ümumiləşdirilmiş bir adı vahid Yaradan, vahid Kainat (Təbi-

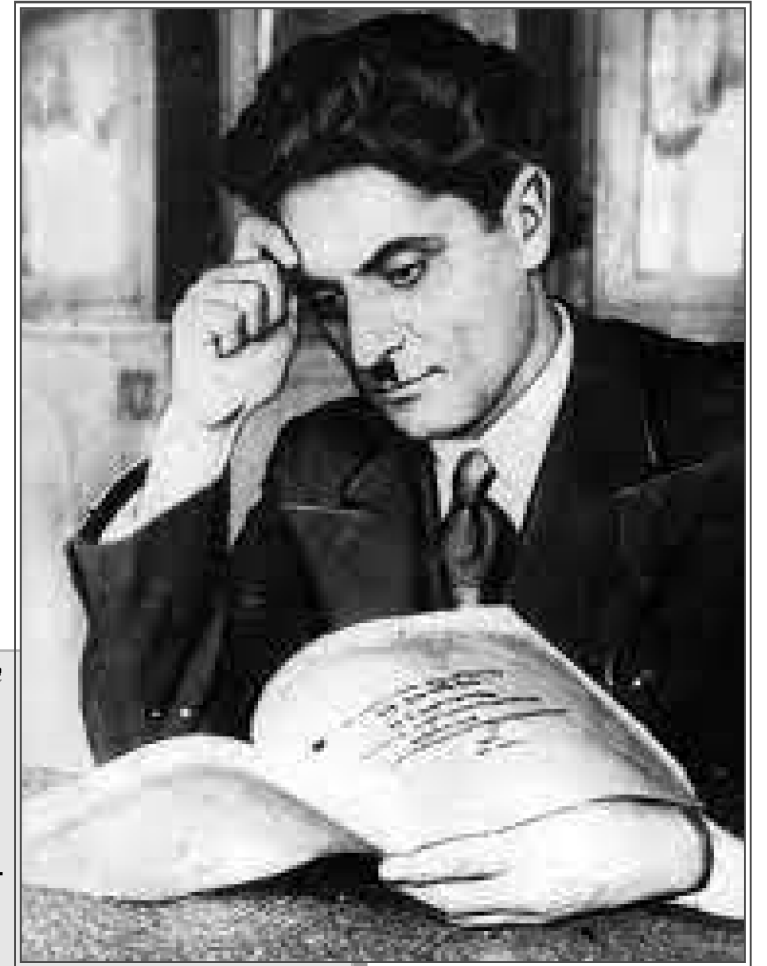
ona görə səciyyəvidir ki, varlığın yalnız zaman və məkan daxilində mümkün olduğunu qəbul olunması əsas fəlsəfi istiqamətlərin - materializm və idealizmin dürüst müəyyən edilməsi üçün olduqca zəruri şərtlərdən biridir. Bir sıra materialistlər materiya, zaman və məkan arasında qarşılıqlı münasibətlər barəsində suala çıx cavab verməkdən qaçırdı. F.Engels Dürinqi sonuncu bu suala açıq cavab verməkdən yayınmışdır. F.Engels göstərirdi ki, hər bir varlığın əsas formaları məkan və zamandır. Beləliklə, zaman və məkanı materiyanın atributları, onun ən mühüm xüsusiyyətləri hesab edərək, Axundov materializm mövqeyində möhkəm dayanırdı".

Hüseynova görə, Axundovun da qeyd etdiyi kimi, kainat vahid sonsuz arasıkəsilməz təməldir. Hər şeyi əhatə edən bu tam, müəyyən mənada xüsusi bölünməz vahidlər

("demək olar ki, atomlar") olan ayrı-ayrı nisbətən müstəqil hissələrdən ibarətdir. Bu o demək idi ki, Hüseynov Axundovla bütöv dünyada bu cür nisbətən müstəqil və müəyyən mənada bölünməz vahidlər: Günəş, Yer, planetlər, ümumiyyətlə, ayrı-ayrı səma cisimlərdən ibarət olmasında həmrəy idi. O, yazırdı: "Eynilə nisbətən bölünməz vahidlər heyvanlar və bitki fərdləridir ("atom" - bölünməz mənasını bildiren yunan istilahi ilə eyni mənə daşıyan fərf adlandırılan canlı orqanizmlər). Bu səbəbdən M.F.Axundov canlı məxluqları bəzən "atom" adlandırır. Və nəhayət, bütöv materiya bütövlükdə ən kiçik zərrəciklərdən, sözün əsil mənasında atomlardan ibarətdir. Beləliklə, M.F.Axundovda "a-

O, daha sonra yazırdı: "Axundovun təliminə əsasən, bütün mövcudat maddidir və buna görə də hiss orqanları ilə qavranıla bilər. Əgər mələklər, cinlər, şeytanlar, divlər və taxəyyülün digər məhsulları haqiqətən mövcud və yerdəki digər məxluqlara aiddirlərsə, onlar gözə görünən və ya hiss olunan olmalıdır. Bir halda ki, bütün bu məxluqlar gözə görünməz və hiss ediləməzlər və həm də ki, zaman və məkan xaricindədir, deməli, onlar yoxdur, onlar xəyalın məhsuludur. M.F.Axundov öz materialist, ateist təlimində varlıq probleminin düzgün həllini verir".

Ona görə kainat vahiddir, təməldir və bütün məxluqlar vahid kainatdan yaranırlar. Hüseynov bu fikrini

də əsaslandırmaq üçün Axundova müraciət edirdi: "Tam və hissənin qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edərkən, Axundov ərz edir ki, əslində tam və hissə birlik təşkil edir və hər hansı bir kənar iradədən asılı olmayaraq, öz qanunları əsasında və onlara xas şəraitdə mövcuddurlar. Bütün şeylər vahid tam olan kainatda mövcuddurlar. Tam və hissənin xaliqə ehtiyacı yoxdur. Bu nəticə və mülahizələri inkişaf etdirərək, Axundov israr edir ki, təbiətdən xaric heç bir qüvvə mövcud deyil, bütün məhvi olma şeylər kainatda qalır və hər şey vahid və tam kainat olan təbiətin özü tərəfindən yaradılır".

Hüseynova görə, Axundovun fəlsəfəsində məkan, zaman və materiya probleminin qoyuluşu həm də ona görə maraqlıdır ki, materiyanın obyektiv varlıq formaları kimi zaman və məkan problemini materialistcəsinə həll edərək, o, təbiətin obyektiv qanununa uyğunluğunu qəbul edir. Eyni zamanda, Axundov hər cür xaric, ilahi, fantastik qüvvəni rədd edərək, materializmi idealizm və dinin tərəfdarlarının hücumlarından qoruyur.